

„КАКО МОЖЕШ ТАКО ДА ГОВОРИШ, МАРИ!“¹

Два модела односа према прошлости у роману *Сваки дан у јодини*

Упркос многоструким темама које се обрађују у све непрегледнијој секундарној литератури о приповедним делима Увеа Јонзона, чини се да се последњих година барем у једној тачки оцртава свеобухватни консензус. „Приповедање је“ – како пише Сузана Кнохе у последњем тому Годишњака о Увеу Јонзону – „усмерено против заборава онога што је условило настанак фашизма: политичких чинова и индивидуалних ставова који су довели до убиства шест милиона Јевреја.“² На тај начин она изражава мишљење које је најскорије потврдио Рајнер Паш-Бек, а који је (позивајући се на Норберта Мекленбурга) дошао до закључка да немачка одговорност за геноцид над Јеврејима спада у „језгро“ Јонзоновог дела.³ Ако сажмемо биланс ових интерпретација, могли бисмо да закључимо да романи Увеа Јонзона, а пре свега *Сваки дан у јодини*, полажу право на – с извесним историјским кашњењем препознату – пионирску улогу, утолико што се дебата о Холокаусту, обновљена у ширем друштвеном оквиру (спором историчара) средином осамдесетих година, у њима водила још почетком седамдесетих на начин који би и данас – како каже Бернд Ауерокс – могао да послужи као „претпоставка за (...) могући однос између Немаца и Јевреја“.⁴

Против овог виђења ћемо у даљем тексту изнети извесне сумње. Рецепција тематског комплекса геноцида над Јеврејима у роману *Сваки дан у јодини* добар је пример за то како је став према немачкој прошлости, трансформисан у процесу реконструкције друштвене културе сећања,⁵ подстакао читав низ интерпретатора да пројектује аргументацијске шеме актуелно достигнутог стања дискусије о Холокаусту на књижевни текст коме недостају важне претпоставке за ову актуелност.

¹ Текст који доносимо у преводу: Ulrich Krellner, „Wie kannst du so reden, Marie“. Zwei Modelle im Vergangenheitsbezug der *Jahrestage*, преузет је из годишњака *Johnson-Jahrbuch*, прир. Ulrich Fries, Holger Helbig und Irmgard Müller, том 10/2003, Гетинген 2003, стр. 121–134.

² Knoche, Susanne: Generationsübergreifende Erinnerung an den Holocaust. *Jahrestage* von Uwe Johnson und *Die Ästhetik des Widerstands* von Peter Weiss, у: *Johnson-Jahrbuch*, том 9, Гетинген 2002, стр. 297–319, овде: стр. 302.

³ Paasch-Beeck, Rainer: Zwischen „Boycott“ und „Pogrom“. Die Verdrängung und Ermordung der jüdischen Bevölkerung Mecklenburgs im Spiegel der „Jahrestage“, у: *text+kritik* 65/66, Uwe Johnson, Zweite Auflage: Neufassung, прир. Heinz Ludwig Arnold, Минхен 2001, стр. 119–134, овде: стр. 119.

⁴ Auerochs, Bernd: „Ich bin dreizehn Jahre alt jeden Augenblick“. Zum Holocaust und zum Verhältnis zwischen Deutschen und Juden in Uwe Johnsons „Jahrestagen“, у: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 112, 1993, стр. 595–617, овде: стр. 616.

⁵ Уп. Jeismann, Michael: *Auf Wiedersehen Gestern. Die deutsche Vergangenheit und die Politik von morgen*, Минхен 2001, стр. 53–56.

У том смислу посебно је поучна дисертација Томаса Шмита, који је одлучно решио да чита *Сваки дан у Јодини* „кроз 'јеврејске наочаре'⁶ и на тај начин нуди тумачење које фасцинира у погледу познавања текста, али не може се рећи да није проблематично у појединим интерпретацијским закључцима.⁷ Иако из дискурсно-стратегијског запажања, наравно, још увек не може категорично да се изведе објективан приговор, ипак доста говори то што Шмитова културалистичка контекстуализација књиге *Сваки дан у Јодини* кроз призму јеврејског календара може да изгради значајан део свог аргументативног патоса потпуно независно од Јонзоновог романа, наиме кроз подударност с културом сећања, која се развила тек након поновног уједињења Немачке, деведесетих година – и налази се у препознатљивом стању напетости спрам односа према прошлости, који развија Јонзонов роман.

Михаел Јајсман скреће пажњу на то да је тек поновним успостављањем Немачке као суверене државе – а самим тим и државе која је у потпуности способна да преузме кривицу – постало могуће да се артикулише тематски комплекс који је у старој Савезној Републици „недовољно или чак није никако вербализован: признање и прихватање кривице без ограничења“.⁸ Управо на том темељу почива и аргументација есеја Рајнера Паш-Бека, који на почетак својих разматрања ставља као мото глас који Гезина чује и који каже: „Сви Немци су њо знали, Гезина.“⁹ Из чињенице да Паш-Бек овај текст није написао у курзиву (чиме том цитату одузима димензију гласовног разговора, проблематичну на нивоу технике свести), можемо да закључимо колико му је било важно да пронађе што директнију и беспштедну формулацију, која ће с једне стране непогрешиво да именује кривицу Немаца – а с друге пак да смести догађај о коме је реч у временски окончану прошлост. Тај поступак указује на аргументативно гледиште које има своје место у садашњости новог века. Јер једна од најважнијих претпоставки новог памћења Холокауста – поред интернационализације сећања – почива на томе да се злочини нациста не поимају више као уплетеност сопствене генерације, већ као „туђа кривица“,¹⁰ од које између осталог и због све већег историјског одстојања можемо оштро да се дистанцирамо.

Симптомом те нове културе памћења може да се сматра књига *Хиџлерови доброволни целови* Данијела Јоне Голдхагена, објављена 1996. године. Иако је с публицистичке и стручно-историјске стране постојао читав низ замерки на Голдхагенове тезе о „елиминаторном антисемитизму“ и убијању Јевреја као „националном пројекту“ Немаца (које се између осталог могу прочитати у фељтону дневног листа *Франкфурџер*

⁶ Schmidt, Thomas: *Der Kalender und die Folgen. Uwe Johnsons Roman „Jahrestage“*. Ein Beitrag zum Problem des kollektiven Gedächtnisses, Гетинген 2000, стр. 244.

⁷ Уп. исцрпну расправу о тезама Томаса Шмита у мојој дисертацији: Krellner, Ulrich: „Was ich im Gedächtnis ertrage“. *Untersuchungen zum Erinnerungskonzept von Uwe Johnsons Erzählwerk*, Вилицбург 2003, стр. 319 f.

⁸ Jeismann, *Auf Wiedersehen* (в. фусноту бр. 5), стр. 54.

⁹ Уп. Johnson, Uwe: *Jahrestage. Aus dem Leben von Gesine Cresspahl*, Франкфурт/М., 1988, стр. 968. (на српском: Јонзон, Уве: *Сваки дан у Јодини 2. Из живојџа Гезине Креспал*, Београд 2021, превод: Споменка Крајчевић) и Raasch-Beeck, „Boykott“ und „Pogrom“ (в. фусноту бр. 2), стр. 119.

¹⁰ Jeismann, *Auf Wiedersehen* (в. фусноту бр. 5), стр. 53.

аліемајне цајшуні), не треба превидети да је шира јавност у потпуности прихватила ове тезе и да одликовање Голдхагена угледном Наградом за демократију *Часојиса за немачку и међународну јолишику* утолико није никаква случајност.¹¹ Пресудна за то одобравање била је с једне стране бескомпромисна јасноћа с којом је Голдхаген оцртао фактичко поље деловања и индивидуалну одговорност починилаца која је отуда резултирала. Ништа мање важна за постизање консензуса у вези с његовим анализама није, међутим, ни констатација да се политичка култура Савезне Републике – а самим тим и већина Немаца – „могу у међувремену означити као темељно демократски“.¹² На основу тог дистанцирања од „туђе кривице“ Голдхаген „категорички одбија“ и тезу о колективној кривици Немаца. Наставља: „Појам кривице треба да се користи само онда када је особа заиста починила злочин.“¹³

На овом месту може да се постави аргументација која ће разрадити еминентне разлике између актуелног памћења Холокауста и односа према убијању Јевреја у Јонзоновом роману. Јер за протагонисткињу романа *Сваки ган у јогини* појам одговорности који оперише представом кажњиве кривице напосто је неприхватљив; „свест Гезине Креспал“,¹⁴ која је основ приповедања у роману *Сваки ган у јогини*, пре се доследно затвара према сваком покушају да се створи неапоретичан основ за немачко-јеврејски однос и да се у ту сврху изгради правна дистанца од злочина нациста. Индивидуално извршење злочина за Гезину није никакав – или бар не најважнији – критеријум на основу којег она усмерава свој морални став. Мерило које је за њу, у крајњој инстанци, у свему пресудно јесте њена неотклоњива припадност генерацији немачког „колектива починитеља“: „[Ј]а сам дете оца који је знао за планско убијање Јевреја“ (ЈТ, 232; СДГ 1, стр. 219).¹⁵ Протагонисткиња сходно томе реконструираше – у савезу с „другом писцем“ – читаву историју своје породице тако што су сва одлучујућа места имплицитно или експлицитно пропраћена указивањима на нацистичке злочине.

Оно што нарочито речито документује наративно повезивање које је из тога проишло јесте поглавље дана 3. септембра 1967. године, када Гезина замишља пресудан разговор својих родитеља, који – тачно на средини поглавља – води ка Креспаловом питању: „*Would you care to be my wife?*“ (ЈТ, 49; СДГ 1, стр. 50). Интимност просидбе је, међутим, у оштром контрасту спрам вести коју је Гезина управо овог дана прочитала у *Њујорк ѿајмс*: „Јуче је Илза Кох, 'бештија из Бухенвалда', нађена мртва у својој ћелији.“ Читаво поглавље конципирано је тако да у укупно четрнаест пасуса наизменично прати поверљиви разговор између Хајнриха Креспала и Лизбет Папенброк током шетње, да би затим у суштој супротности с тиме говорило о „спектакуларн[ој] паганск[ој]

¹¹ В. још и Jan Philipp Reemtsma: *Abkehr vom Wunsch nach Verleugnung. Über Hitlers willige Vollstreckter als Gegenstück zur „historischen Erklärung“*, у: J. P. Reemtsma: „*Wie hätte ich mich verhalten? Und andere nicht nur deutsche Fragen*“, Минхен 2002, стр. 151–160, овде: стр. 160.

¹² Goldhagen, Daniel Jonah: *Hitlers willige Vollstreckter, Ganz gewöhnliche Deutsche und der Holocaust*, Берлин 1998, стр. 12.

¹³ *Ibid.*, стр. 11.

¹⁴ Zimmer, Dieter E.: *Eine Bewußtseinsinventur. Das Gespräch mit dem Autor: Uwe Johnson*, у: Michael Bengel (прир.), *Johnsons Jahrestage*, Франкфурт/М., 1985, стр. 99–105, овде: стр. 99.

¹⁵ Јонзон, Уве, *Сваки ган у јогини 1*, Београд 2020, превод: Дринка Гојковић.

церемониј[и]" склапања брака и касније „сидистичк[им] и перверзн[им] радњ[ама]" (ЈТ, 49f; СДГ 1, 50) Илзе Кох; то је стратегија која поседује бескрајну количину алузија и акцен-тује катастрофалну временско-историјску димензију, која се отвара иза замишљеног интимног дијалога каснијих супружника Креспал.

Радикалност с којом Гезина прима к знању злочиначки биланс времена које је било њено детињство, а који су шездесетих година из дана у дан изнова обелодањивани, у многим анализама је потанко обрађена. Насупрот томе, није се толико обрађала пажња на чињеницу да је патос просвећења на коме се темеље ова открића и сам постао историја и да већ због тога не може једноставно да се преузме као модел практичног памћења Холокауста, јер се данас морамо суочити и с проблемом фактичке историјске дистанце од геноцида над Јеврејима.

Како бисмо разјаснили дискрепанцу актуелне културе сећања наспрам односа према прошлости који се у роману *Сваки дан у Јогини* реализује кроз Гезину, треба поближе да расветлимо термин који је данас добио на изузетном значају за суочавање с временом нациста и њиховим злочинима – па ипак има сасвим другачију конотацију него код Јонзона: појам „ослобођења“. Осмог маја 1985. – добрих годину дана након Јонзонове смрти – тадашњи председник Савезне Републике Немачке Рихард фон Вајцзекер у свом меморијалном говору поводом четрдесетогодишњице окончања Другог светског рата промишљено – и уз снажно јавно одобравање – одабрао је управо ову реч како би окарактерисао однос према националсоцијализму који се у међувремену показао као примерен савременом добу; та процена и данас може да претендује на актуелност, а самим тим и да гради основу (о којој се често не размишља) свих новијих истраживања о комплексу Холокауста у роману *Сваки дан у Јогини*.

Какав однос, међутим, има дело Увеа Јонзона према том термину, који од средине осамдесетих година карактерише ову дискусију? Закључак тешко да би могао да буде недвосмисленији. За Увеа Јонзона мисао о „ослобођењу“ није била само туђа и погрешна, већ у великој мери чак и шокантна. Датум 8. мај 1945. у читавом његовом делу појављује се једино као „Дан немачке капитулације“¹⁶ тј. као термин у коме су оверени срамота и пораз без историјског преседана, којима протагонисткиња Гезина у садашњости године 1967/68. свакодневно изнова мора да гледа у очи. Стога је роману *Сваки дан у Јогини* мисао „ослобођења“ у највећој мери сумњива. Она на непријатан начин израња управо онда када треба испричати искуства госпође Фервалтер из Аушвица, односно њено „ослобођење“ (ЈТ, 1788) из концентрационог логора Маутхаузен 9. маја 1945. године. Бернд Ауерокс је уверљиво образложио да курзивом истакнуте делове у поглављу од 11. августа 1968. морамо да „разумемо као Гезинине (одн. Јонзонове) интервенције“¹⁷ и да ће тиме они служити обележавању онога што је морално неприлично, а што поседује еуфемистични избор речи госпође Фервалтер у Гезининим и пишчевим очима – упркос њеном статусу јеврејске жртве. На основу оваквог чињеничног стања, Ауерокс долази до следећег закључка: „На тај начин хуманост након Холокауста има различито лице за Немце и за Јевреје.“¹⁸ Посматрајући Гезинину свест о кривици

¹⁶ Johnson, Uwe: *Das dritte Buch über Achim*, Франкфурт/М., 1992, стр. 240.

¹⁷ Auerochs, „Ich bin dreizehn Jahre alt ...“ (в. фусноту бр. 4), стр. 613.

¹⁸ *Ibid.*, стр. 614.

која се наративно одмотава у роману *Сваки дан у Јодини*, можемо само да се сложимо с том тезом. Он, међутим, поставља себи оправдано питање да ли ова тврдња важи и изван фикције романа, тј. да ли „унутрашњи компас“ који усмерава Гезинине реакције на Јевреје и оно што је јеврејско заиста може да буде „претпоставка за однос између Немаца и Јевреја какав је данас могућ“.¹⁹

Ово сасвим сигурно није случај. Нити је, с једне стране, замисливо да ће хуманост трајно имати „двоструко лице“, нити су злочини Немаца над Јеврејима у стању да оправдају нови билатерални „посебни пут“ у будућност. Поврх тога, интернационализација памћења Холокауста која је започета последњих година доказује да сећање на истребљење Јевреја убудуће неће остати национално „власништво“ Немаца и Јевреја. Пошто монструозност немачких злочина не може да се савлада у националним размерама, поред меморијалних центара у Немачкој у међувремену су и многи музеји Холокауста у САД, као и две конференције на тему Холокауста у Стокхолму, почели да се баве геноцидом над Јеврејима. Ова интернационализација памћења са своје стране допринела је томе да су последњих година отпочети многи национални пројекти обрађивања прошлости у Француској, Италији, Швајцарској, Португалији и Пољској.²⁰

У том светлу, роман *Сваки дан у Јодини* делује као текст који, мнемолошки посматрано, пружа аргументе са становишта које више не може без проблема да се усагласи са актуелним дебатама о сећању. Оно што је Јонзонов роман уместо тога беспримерно темељно установио, наративно нас у то уверио и чије је последице разоткрио јесте индивидуална траума кривице, која се развила под сасвим конкретним историјским околностима. Гезина је од своје мајке Лизбет, чија смрт представља догађај који се у приповедању тек полагаано помаља на површини њене свести, „добила“ (или несвесно преузела) склоност ка осећању кривице, које је поставило критеријум за сва њена морална расуђивања. „Опремљена“ оваквим менталним капацитетима утемељеним у детињству, Гезина је у периоду младости, важном у животно-историјском смислу, наишла на фотографије које су неопозиво документовале умешаност њене „националн[е] груп[е]“ (ЈТ, 232; СДГ 1, 219) у злочин против човечности. Шок који је тада претрпела постао је пресудан за конституцију њене свести у одраслом добу; тај комплекс социологија покушава да одреди појмовима индивидуалног „раслојавања доживљаја“,²¹ „таложена седимената“,²² односно „развијања хабитуса“.²³ Свеобухватним обрађивањем претпоставки које су обликовале структуру Гезинине личности, њена наративна карактеризација у роману *Сваки дан у Јодини* добила је унутрашњу конзистенцију и уверљивост којој интерпретација тешко да може да се одупре. Оно што је, међутим, тиме делимично прикривено јесте чињеница да се Гезинина психогенеза догодила

¹⁹ *Ibid.*, 616. стр.

²⁰ Уп. Jeismann, *Auf Wiedersehen* (в. фусноту бр. 5), стр. 55.

²¹ Mannheim, Karl: *Das Problem der Generationen* [1928], у: Mannheim, K.: *Wissenssoziologie. Auswahl aus dem Werk*, (прир.) Kurt H. Wolff, Берлин 1964, стр. 509–565, овде: стр. 535.

²² Berger, Peter L./Luckmann, Thomas: *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie*, Франкфурт/М., 1977, стр. 72.

²³ Bourdieu, Pierre: *Der Habitus als Vermittlung zwischen Struktur und Praxis*, у: Bourdieu, P.: *Zur Soziologie symbolischer Formen*, Франкфурт/М., 1970, стр. 125–158, овде: стр. 143.

под околностима између којих не може да се просто успостави историјска паралела, што опет доводи до тога да је њен став према формулисању позиције ванвременског моралног узора само условно прикладан.

Међутим, преношење Гезинине трауме кривице „с колена на колено“, што би се одразило на будућност, такође није предвиђено у приповедачком програму романа *Сваки дан у јодини*, иако се то често тврди. Ово потврђује тематски комплекс који је досад у истраживачкој дискусији о рецепцији геноцида над Јеврејима играо тек споредну улогу, док у самом роману поседује доминантан значај: разговори између Гезине и Мари. Пошто на овом месту није могуће да се макар и приближно детаљно позабавимо комплексношћу – делимично обостраног – васпитног процеса мајке и кћерке,²⁴ само ћемо указати на то да Мари у години овог романа проживљава „наративну социјализацију“, која не само што даје значајне импулсе њеном интелектуалном развоју, већ је под утиском Гезининих прича још јаче приказује као „европско дете“ (ЈТ, 1017), како се чинило да је то случај на почетку романа.

Ипак, Гезинине дидактичке намере које је могуће доказати наилазе на јасно опипљиву границу. Комуникација међу генерацијама у роману *Сваки дан у јодини* саплиће се на оној тачки где је реч о Гезиној „неспорној спремности да се идентификује са нацистичким злочинима“,²⁵ које Мари нипошто не жели да усвоји. *Сваки дан у јодини* тиме доказује тезу коју је социолог Хајнц Буде једном изразио на следећи начин: „Млади“ – како каже Буде – „дефинишу свет према својим представама и не брину о томе до каквог животног плана и историјског биланса држе старији.“²⁶

Ова претпоставка треба да се провери помоћу једног од кључних одломака у дискурсу Јонзоновог романа који се бави прошлошћу, поглављем од 22. априла 1968. Тога дана се преноси релативно кратак „прекјучерашњи“ (ЈТ, 1031) разговор између Гезине и Мари, који је значајан с више аспеката. Да бисмо сврстали овај дијалог тамо где припада, морамо да напоменемо да је у том тренутку Гезини битно да Мари коначно објасни „Русе“, јер ће она сама у не тако далекој будућности прихватити радно место у области којом они господаре. Како би придобила Мари да пристане на ову намеру, тј. „како би знала куда иге“ (ЈТ, 1030), Гезини је важно да код Мари распрши (пред)расуде о комунистичком „свету злих“, које јој је усадила америчка школа. Било како било, приче из јериховске прошлости које заправо може да јој понуди погодније су за то да потврде Марине погледе на свет, о чему Гезина у цитираном гласовном разговору размишља претпостављајући да ће њена кћерка од описа – који јој још увек предстоје – сигурно „*да искористи оно ѿиришно*“ (ЈТ, 1029). Протагонисткиња због тога упада у „дидактичку кризу“, која је више пута тумачена чак као Јонзонова приповедачка

²⁴ Уп. Siemon, Johann: *Liebe Marie, dear Mary, dorogaja Marija*. Das Kind als Hoffnungsträger in Uwe Johnsons *Jahrestagen*, у: *Johnson-Jahrbuch*, том 3, Гетинген 1996, стр. 123–145.

²⁵ Butzer, Günter: „Ja. Nein.“ Paradoxes Eingedenken in Uwe Johnsons Roman *Jahrestage*, у: *Johnson-Jahrbuch*, том. 4. Гетинген 1997, стр. 130–157, овде: стр. 155.

²⁶ Bude, Heinz: *Die Erinnerung der Generationen*, у: Helmut König/Michael Kohlstruck/Andreas Wöll (Hg.), *Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts*, Опладен 1998, стр. 69–85, овде: стр. 70.

криза²⁷ и која дијалогски покренула реконструкцију прошлости у трећем тому романа *Сваки дан у Јодини* оставља да стагнира.

У поглављу од 22. априла не промишљају се само проблеми који се супротстављају „ненашминканој“ причи о почетку времена совјетске окупације у Кличком крају. Пре је реч о страховима Јериховљана од кажњавања за нацистичке и ратне злочине које је сада било надихват руке, као и о Гезиној свести о кривици на ову тему. У сваком случају, страх од одговорности се у поменутом разговору испрва не помиње експлицитно, већ се описује варљивим и свесно двосмисленим појмом „знатижеље“ (ЈТ, 1031). Мари је увела ову реч у дискусију зато што не разуме због чега је уопште ико остао у Јерихову након повлачења Британаца из Северозападног Мекленбурга. Током продуктивног неспоразума – какви у роману *Сваки дан у Јодини* нису ретки – Гезина се надовезала на тај термин, надајући се да ће тиме моћи да замаскира комплекс за који „не зна речи“ (ЈТ, 1032). Стога својој кћерки потврђује да су Јериховљани почетком јула 1945. уистину „[и]знатижеље“ (ЈТ, 1031) прво сачекали да пристигне Црвена Армија.

На прећутану стварну тематику разговора упућује опис околности под којима Гезина и Мари разговарају. Наиме, Мари чучи пред „камином у летњиковцу“ (ЈТ, 1029) и „крије лице тик уз камин, погледа расплинутог по ватри, као да не прати, или, тек само неку од својих мисли“ (ЈТ, 1031).²⁸ Ова формулација ће натерати све читаоце да нађуле уши, ако се сећају да се мотив гледања у пламен већ појавио у првом тому књиге *Сваки дан у Јодини*; у контексту Лизбет Креспал. Марина баба је негде од 1934. године „убичајила да стане пред шпорет и минутима зури у пламен“ (ЈТ, 415; СДГ 1, 386). Ако прича на одлучујућем месту – и у одлучујућем тренутку (чиме ћемо се још касније бавити) – призива слику која је већ послужила да пролептично обележи Лизбетину смрт у пламену и алузију на геноцид над Јеврејима која се повезује с тим, онда ово указује на ново размисавање са Холокаустом, иако у другачијој генерацијској констелацији него што је то досад био случај.

Иако у почетку изгледа као да Мари нема проблем с тим што је „знатижеља за децу“ (ЈТ, 1032) у овом разговору погрешна, антиципаторни потенцијал слике пламена у средини дијалога обилато је искоришћен. „Знатижељу“ Јериховљана, коју је претпоставила, а Гезина јој потврдила, Мари своди на следећу суштину: „И због ваших Јевреја. Шест милиона.“ Овај одговор је Гезину потпуно избацио из такта: „Како можеш тако да говориш Мари!“

Сигурно не би било претерано ако бисмо ову препирку означили као *централни* догађај у генерацијском дискурсу романа *Сваки дан у Јодини*. Посматрано са становишта технике конверзације, Марина лаконска констативна изјава и Гезинин веома емоционализован дефанзиван одговор постављени су непосредно једно до другог. Уколико испитамо чињенични садржај оба исказа, утврдићемо да се на овом месту сударају два модела односа према прошлости који не могу бити супротнији. Како бисмо могли исправно да сврстамо реторички патос Гезиног оштрог прекора упућеног Мари, морамо да разјаснимо да формулацијом „ваши Јевреји“ кћерка одбија личну одговорност

²⁷ Уп. Riordan, Colin: *The Ethics of Narration. Uwe Johnsons Novels from Ingrid Babendererde to Jahrestage*, Лондон 1989, стр. 87.

²⁸ *Сваки дан у Јодини* 3, у припреми; превод: Бојана Денић.

за догађај који Гезина осећа као властиту кривицу. Она, која иначе никад није сметена кад треба да да конкретан одговор, повлачи се у став моралног гнева и кћерки оспорава право на сопствену констатацију. Па ипак, Мари и те како може „тако“ да говори: „С тобом могу. Чекали су да стигне рачун.“

Чињеница да многим нацистичким злочинцима до садашњости у којој се приповеда, године 1967/68. уистину није био испостављен „рачун“, за лично дубоко недужну Гезину означава трауму кривице, за чију језичку репрезентацију она „не зна речи“. Ове речи налази тек Мари, која тиме заправо прати „неку од својих мисли“ и зарад јасноће именовања јасно се дистанцира од „туђе кривице“. На тај начин она следи модел односа према прошлости који се тек деведесетих година, након поновног уједињења Немачке, показао као историјски сврсисходан у ширим друштвеним оквирима (иако су га досад многи тумачи романа *Сваки дан у Јогини* недовољно вредновали као имплицитну основу сопствене аргументације).

Како би поменуто место разговора између Гезине и Мари било још јасније наглашено, указаћемо на терминолошку корелацију која је у секундарној литератури већ дала повода за поједине спекулације. Гинтер Буцер, који је приметио „свесно погрешно смештање“²⁹ овог дијалога, Јонзонову приповедачку стратегију која стоји иза тога означава као „намерну игрију збуњивања“ и на томе заснива хипотезу о постојању наративне „инстанце обраде“.³⁰ Ипак, овај проблем може да се реши далеко мање спекулативним напорима, ако испитамо импликацију датума – која је у роману који се зове *Сваки дан у Јогини* изузетно важна – и која игра улогу у „погрешном“ смештању разговора. Као што смо већ споменули, препирка између Гезине и Мари није се догодила оног датума када је пренета, него још „прекјуче“, чиме се маскира подударност која се у календарском приповедању одмах може прочитати. Таква стратегија прикривања сврстава се у наративне операције које у приповедању Увеа Јонзона претендују на стабилно место и утиру пут имплицитном интензивирању значења. Овај ефекат се у роману постиже на пример и 12. новембра 1967. године, када се догодио гласовни разговор који је био изузетно важан за Гезинину трауму с мајком. Тиме што се експлицитно тврди да је „неважно који је данас дан“ (ЈТ, 286; СДГ 1, 268), прича је успела да прикрије аналогичност датума са рођенданом Лизбет Креспал (и тако многим тумачима завара траг).³¹

Ипак, на који начин сада да решимо загонетку наративног позиционирања дијалога од 22. априла? Гезина и Мари су разговарале још „прекјуче“, дакле 20. априла. Тог дана је рођен Адолф Хитлер. Случајност календарског поклапања Фиреровог рођендана и убијања Јевреја које се наративно тематизује исувише је упадљива да бисмо могли да је занемаримо.³² Тиме што овај централни разговор о памћењу Холокауста у роману *Сваки дан у Јогини* смешта на – наративно прикривен – Хитлеров рођендан,

²⁹ Butzer, Günter: *Fehlende Trauer. Verfahren poetischen Erinnerns in der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*, Минхен, 1998, стр. 131.

³⁰ *Ibid.*, стр. 132.

³¹ Уп. Krellner, *Was ich im Gedächtnis ertrage* (в. фусноту бр. 7), стр. 270–272.

³² Иако је Томас Шмит своју опсежну дисертацију посветио календарском памћењу у роману *Сваки дан у Јогини*, врло је необично што ову веома симболичну подударност није поменуо ни једном једином речју.

који је припадао строгом канону националсоцијалистичких празника, Јонзон наглашава трајну разорну снагу злочина почињених у Хитлерово име – али и различите начине њиховог предочавања у сећању. Овај приповедачки аранжман такође потврђује да је Јонзон „принцип годишњице“ увелико одвојио од „културне технике“ чији би циљ био да евоцира културну семантику која постоји независно од референтног система текста, а на коју роман може имплицитно да реферише тако што ће њене садржаје да „слави“ или „светкује“.³³ Третман Хитлеровог рођендана, који би се таквом представом сасвим непримерено интерпретирао, може да се сматра индицијом да се календарска техника књиге *Сваки дан у Јодини* не заснива толико на афирмативном животно-световном колико на наративно-естетском принципу, чији се ефекти, додуше, не остварују без екстрадијегетичких референци, али ипак на крају увек указују поново на интрадијегетске интенције аутора Увеа Јонзона (које је лако превидети ако дело посматрамо кроз културалистичке „наочаре“).

Напоследку, поставља се питање о укупном значају поглавља од 22. априла у Јонзоновом роману. Дате анализе указују на то да је Јонзон изјавама Гезине и Мари створио две парадигме односа према прошлости које не могу по кратком поступку да се помире једна с другом. Гезина показује да је погођена немачким злочинима над Јеврејима на начин који се у литератури назива „шездесетосмашком констелацијом“ и због ког је Холокауст постао „јединствени референтни догађај за саморазумевање Немаца“.³⁴ Њена кћерка, која – предосећајући „осамдесетдеветашку констелацију“ – према сопственом саморазумевању „није више непосредна наследница националсоцијализма“,³⁵ далеко је од такве трауматизације. Из своје дистанце према геноциду над Јеврејима Мари извлачи дијагностичку способност, која се њеној мајци, додуше, чини скандалозном, али је ипак тек она омогућила да се нацистички злочини именују на ослобађајући и директан начин.

Међутим, из ових резултата не треба извести закључак да су разговори између мајке и кћерке неуспели. Ако погледамо развој овог дијалогског збивања кроз читав роман, видећемо да Мари, која се при почетку књиге издаје за америчку супер-патриоткињу, под утиском прича своје мајке не само да је упознала немачку породичну историју која јој је дотад била непозната, већ је и савладала способност да донесе диференцирајући историјски суд.³⁶ Једна од порука које Јонзонов роман нуди својим читаоцима јесте апел за квалификованим споразумом који би, чини се, могао да превазиђе границе историјског слома, а да противречности које упркос свему постоје не буду ублажене.

Морамо ли и данас у потпуности да се сложимо с овом поруком? Посматрајући тематику Холокауста, поређење с млађим писцима је инструктивно. Стратегије сећања

³³ Читав рад Томаса Шмита усмерен је на доказивање ове културалистичке референцијалности. Цитирани појмови налазе се свуда у тексту.

³⁴ Bude, *Die Erinnerung der Generationen* (в. фусноту бр. 26), стр. 78, 81.

³⁵ *Ibid.*, стр. 82, 84.

³⁶ Као пример, упућујемо на два „такмичарска разговора“ од 12. и 13. јуна 1968. године, у којима као резултат Мари не само да одустаје од својих предрасуда према „Русима“, већ је спремна да доведе у питање и своје догматско схватање патриотизма.

које су формално далеко унапредовале код једног Марсела Бајера, Роберта Шиндела или Томаса Лера могу да послуже као пример за то да је увећана историјска дистанца према злочинима националсоцијализма у међувремену мотивисала потрагу за књижевним поступцима за рецепцију геноцида над Јеврејима, од којих је Јонзонов модел сећања који апелује на дијалог између генерација био још веома далеко.³⁷ Ова нова оријентација могла би да се сведе на промену објективног друштвеног положаја проблема. Након искуства новог антисемитизма деведесетих година, идеја да би омладина коју је консеквентно антифашистички васпитавала генерација родитеља који су били свесни кривице, а истовремено дидактички веома мотивисани, могла да буде имуна на све антисемитске пориве, очигледно је изгубила на уверљивости.³⁸

Ово виђење, везано за историјско место у садашњости 21. века, тешко да би могло уопште да се очекује од романа старог тридесет година. Да бисмо могли да ценимо Јонзонов допринос, потребан нам је аналитички поступак који се слаже са „двоструком историзацијом“ коју предлаже Пјер Бурдије: „онога што је пренесено и његове ‘апликације’.“³⁹ Гезина Креспал, жена која би данас напунила седамдесет година, у роману *Сваки дан у Јодини* приказује се као представница културе сећања која је за њу временски условљена, па самим тим не мотивише толико на „уживљавање“ без дистанце, колико на утврђивање становишта за сопствену интерпретацију. Ипак, испред фиктивног повратка на Гезино историјско искуство истурена је препрека и у самом тексту. Јер „модел сећања Гезина“ контрастира се „моделом сећања Мари“, који се од мајчиног ћутања испуњеног свешћу о кривици јасно разликује својом спремношћу и способношћу да артикулише. Тиме је роман *Сваки дан у Јодини* парадигматски оголио контроверзне противречности у култури сећања последње ратне и прве послератне генерације – и дао свој допринос унутрашњем исписивању историје немачког послератног друштва, допринос за чију аналитичку компетенцију уопште не постоји довољно висока оцена.

(С немачкој превела **Биљана Пајић**; редакција превода **Дринка Гојковић**)

³⁷ Уп. мој чланак: Die doppelte Vergangenheit in der Literatur der neunziger Jahre, у: Edgar Platen (прир.), *Perspektivensuche. Zur Darstellung von Zeitgeschichte in der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur II*, Минхен 2002, стр. 26–45, овде: стр. 31–37.

³⁸ Овде указујемо на роман *Хогом рака* Гинтера Граса који се експлицитно суочава с овом проблематиком.

³⁹ Bourdieu, Pierre: *Die Regeln der Kunst. Genese und Struktur des literarischen Feldes*, Франкфурт/М., 2001, стр. 486.